

Aleksiej W. Mitiukow
Kierownik Filii Kompleksu Pamięci fortu nr V

Obiekty fortyfikacyjne Twierdzy Brzeskiej – przeszłość i teraźniejszość

Fortyfikacja (łac. fortificatio – umocnienie) – gałąź sztuki wojskowo-inżynierskiej, obejmująca teorię i praktykę umocnienia miejscowości.

Do budowli fortyfikacyjnych należy też sama Twierdza Brzeska. Składa się ona z czterech umocnień, znajdujących się na oddzielnych wyspach: Cytadeli, Kobryńskiej, Wołyńskiej, Terespolskiej. Do Twierdzy Brzeskiej zakwalifikowane są budowle fortyfikacyjne, zlokalizowane w mieście Brześciu, rejonie Brzeskim i na terenie Polski.

Miasto Brześć – jedno z najstarszych miast Białorusi. Po raz pierwszy w kronikach miasto wzmiankowane jest pod nazwą Bereście w 1019 r.

Brześć posiadał duże znaczenie ekonomiczne i wojenne, uwarunkowane jego położeniem geograficznym i zawsze był obiektem walk między ościennymi państwami.

W XIV wieku należał do Wielkiego Księstwa Litewskiego, od XIV wieku znajdował się we władaniu Rzeczypospolitej. W 1795 r. Brześć Litewski, tak wówczas nazywało się nasze miasto, zostało przyłączone do Imperium Rosyjskiego.

W związku z umocnieniem zachodnich granic Rosji zrodziło się pytanie o wzmocnienie nowej granicy z Austrią i Prusami obok mocnych twierdz. W 1796 r. inżynier – generał K.I. Opperman sporządził instrukcję „Do obejrzenia nowej granicy z Prusami i Austrią”, w której przedstawił swoje propozycje na temat budowy twierdz, w tym w Brześciu Litewskim.

Do rozpatrzenia przedłożono kilka projektów budowy twierdzy Brześć Litewski, jednak wariant ostateczny, opracowany przez generałów N.M. Maleckiego, K.I. Oppermana i pułkownika A.I. Feldmana, był zatwierdzony w 1830 r. Rozpoczęto wykonywanie prac ziemnych.

1 czerwca 1836 roku wbudowano kamień węgielny w fundamenty koszar obronnych umocnienia centralnego twierdzy- cytadeli. 26 kwietnia 1842 roku twierdza w Brześciu Litewskim została zaliczona w poczet etatowych umocnień Imperium Rosyjskiego.

W tym okresie była ona jedną z najlepszych twierdz, pięknie prezentowała się w teatrze działań wojennych, w pełni spełniała swoje przeznaczenia tylnego punktu oporu i posiadała współczesne wyposażenie forteczne z wymaganym.

Wojna Krymska 1853-1856, którą przegrała Rosja, przyjęcie jako uzbrojenia z 1860 roku przez większość krajów artylerii gwintowanej i broni strzeleckiej, zasięg działania których znacząco przewyższał możliwości analogicznej gładkolufowej, dały impuls do przekonstruowania twierdz. Pojawiła się konieczność powiększenia muru obronnego i wzniesienie dookoła twierdz oddzielnych umocnień- fortów.

Fort – (łac. fortis- silny)- oddzielne, zamknięte umocnienie, składające się z jednego lub kilku budowli fortecznych otwartego lub zamkniętego typu.

W 1857 roku wybitny, rosyjski fortyfikator wojenny, uczestnik obrony Sewastopola 1854-1855, generał adiutant E. I. Totleben opracował notatkę o przekonstruowaniu twierdz, która stała się przewodnią w modernizacji twierdzy w Brześciu Litewskim.

W 1869 roku w celu osłony warszawsko-brzeskiej linii kolejowej E. I. Totleben zdecydował o budowie fortu „Graf-Berg”. Był to pierwszy fort Twierdzy Brzeskiej. Obecnie zachowany częściowo i znajduje się na terenie Brzeskiego Kombinatoru Mięsnego w zachodniej części miasta.

18 listopada 1878 roku zatwierdzono plan umocnienia twierdzy linią fortów. Od 1878 do 1888 roku zbudowano 9 fortów. Budowano je w odległości 3,5-4 km od muru głównego

twierdzy i w takiej samej odległości od siebie. Wszystkie miały oznaczenie numeryczne. Całkowita długość pierścienia fortyfikacji wyniosła 30 km.

Forty były budowane z cegły, wzmacniane wałami ziemnymi. Każdy fort mógł pomieścić garnizon 250 żołnierzy i do 20 dział. Forty nr I, II, III posiadały suche fosy, pozostałe fosy napełniono wodą.

Nie należy uważać, że forty były kopią wzajemną. Inżynierowie wojskowi, budujący te umocnienia, brali za podstawę typowe projekty, opracowane przez Centralne Kierownictwo Inżynieryjne, jednak nanosili na nie swoje korekty i propozycje.

Forty nr I, II, III i IX zbudowano wg typowego projektu „umocnienie nr 2” 1874 roku. Umocnienie to zostało wykonane z cegły i ziemi w kształcie sześciokąta 300x150 m o wysokości wału do 8 m. Na wale rozmieszczono działa, wytaczane z murowanych kazamat, znajdujących się na wale. Na tylnej lub czołowej części znajdowały się koszary.
Goża (fr. gorge) – szyja, gardło, tylna strona umocnienia.

Forty nr IV, V, VI, VII, VIII zbudowano wg projektu „nasady dwuwałowej” 1879 roku. Forty te na czołowym niskim wale posiadały pozycje strzeleckie, w rogach wału znajdowały się wyposażone pomosty dla lekkich dział przeciwstrumowych - barbet. Wysoki wał był przeznaczony dla artylerii i podzielony skazamatowanymi lub ziemnymi trawersami – przerecznymi wałami lub przegrodami.

Na początku XX wieku zbudowano fort nr X.

Od 1909 były modernizowane forty pierwszej linii IV, V, VI, VII, VIII. Murowane zabudowania wzmacniano betonem.

W 1912 roku Komitet Sztabu Generalnego zatwierdził plan generalny przekonstruowania Twierdzy Brzeskiej, zgodnie z którym pierścień twierdzy został wydłużony do 45 km i składał się z 14 fortów, 5 koszar obronnych, 21 punktów oporu. Planowano budowę 12 nowych fortów A, W, G, E, Ż, Z, I, K, Ł, M, N, O. Oprócz tego do pierwszej linii zaliczały się stare forty numerowe, którym nadano oznaczenia literowe: VIII („B”), X („D”). Wzniesiono nowy pas obronny w odległości 6-7 km od twierdzy.

W czasie budowy budowli fortecznych linii zewnętrznej obrony wykorzystano beton ulepszonej jakości, żelbeton, baszty obronne.

Przy wznoszeniu umocnień fortyfikacyjnych twierdzy brali udział wykwalifikowani, utalentowani inżynierowie wojskowi: N. A. Bujnicki, G. I. Łagorio, B. R. Doboszynskij, I. O. Bielinskij, D. M. Karbyszew, W. M. Dogadin i inni.

Pierwsza Wojna Światowa zastała twierdzę w Brześciu Litewskim w pełni prac budowlanych pierścienia fortów. W ogłoszeniu mobilizacji 16 lipca 1914 roku wprowadzono intensywne prace przygotowujące twierdzę do obrony. Do października 1914 roku wszystkie forty, pośrednie punkty oporu i koszary obronne zostały zakończone. Do tego czasu na linii obrony twierdzy znajdowały się: 23 forty, 5 koszar obronnych, 21 punktów oporu, 36 baterii artyleryjskich, prochownia. Do wiosny 1915 roku zostały jeszcze wzniesione pierwsze linie o charakterze polowym: przy wsi Skoki, wsi Moszczenka, wsi Zadworcy, wsi Zaki, wsi Dobryń.

Rada obrony twierdzy pod przewodnictwem komendanta twierdzy W. A. Lejminga uznał twierdzę w Brześciu Litewskim za zdolną „przy racjonowanym wydawaniu zapasów twierdzy (zgromadzonych na 6 miesięcy) przetrwać 8 miesięcy”.

Według planu mobilizacyjnego obrona twierdzy została podzielona na oddziały:

- Kobryński (składał się on z obiektów fortyfikacyjnych zlokalizowanych na północ i północny - wschód od twierdzy do rzeki Muchawiec);
- Wołyński (w jego skład wchodziły obiekty na południe i południowy wschód od twierdzy, od lewego brzegu rzeki Muchawiec do prawego brzegu rzeki Z. Bug);
- Terespolski (w jego skład wchodziły obiekty położone za rzeką Z. Bug).

Jednak pod wpływem szybkiego poddania się twierdz Kowno, Nowogeorgijewsk, Iwangorad Sztab Najwyższy rozkazał pozostawić Brześć Litewski.

W sierpniu 1915 roku w czasie wycofywania się wojsk rosyjskich 10 fortów pierwszej i drugiej linii obronnej od litery „W” do litery „Ż” włącznie zostały wysadzone.

W chwili obecnej znanych jest nam 35 obiektów fortyfikacyjnych Twierdzy Brzeskiej zachowanych w różnym stopniu, znajdujących się na terenie Białorusi (13 fortów, w tym fragmenty tych fortów, które zostały zburzone w 1915 roku, 4 koszary obronne, 7 punktów oporu, 5 prochowni, 5 baterii artyleryjskich i jedna pierwsza linia.

W mieście Brześciu znajduje się 20 obiektów. W rejonie Brzeskim, obwodzie Brzeskim znajduje się 15 obiektów.

W chwili obecnej poprzez różnorodne przedsiębiorstwa, organizacje wykorzystanych jest 12 obiektów Twierdzy Brzeskiej. Osoby prywatne wykorzystują 3 obiekty: pod potrzeby gospodarze – magazyny, pracownie, biura, itd.

Wyjątkiem jest fort nr V – filia Kompleksu Pamięci „Twierdza Brzeska – Bohater”.

Fort nr V zaliczał się do fortów pierwszej linii obrony. Tak jak inne forty, został zbudowany z cegły. W tylnej części umocnienia zlokalizowana były koszary dla garnizonu. Pod wałem ziemnym urządzono kazamaty, w których znajdowały się armaty. Przed wysokim wałem artyleryjskim nasypało się nieduży wał dla strzelców – fossiebreja. We frontowej części fortu zbudowano kaponierę czoła – budowla forteczna, pozwalająca prowadzić ogień w dwóch przeciwstawnych kierunkach. Fort mógł pomieścić garnizon w ilości ok. 250 osób przy 20 działach.

W 1908 roku pod kierownictwem inżyniera wojskowego, kapitana sztabu Iwana Osipowicza Bielińskiego rozpoczęto przebudowę fortu. Murowane sklepienia kazamat pokrywane były betonem, warstwą grubości ok. 2 m . Zostały zbudowane 3 korytarze podziemne – potery, łączące koszary z kaponierą czoła i bocznymi półkaponierami , zbudowanymi na skrzydłach.

W latach 1911 – 1914 wzniesiono dwukondygnacyjną kaponierę czoła , osłaniającą fort od tyłu. Pozycje strzelców częściowo zostały wybetonowane. Na wale zbudowano specjalne schrony dla pomocy artyleryjskiej i strzelców -skazamatowane trawersy.

W przededniu Pierwszej Wojny Światowej w forcie 5 rozmieszczona była 6 rota artylerii Twierdzy Brześć Litewski.

Przed wybuchem Wielkiej Wojny Ojczyźnianej został tu rozlokowany 3 batalion strzelecki 44 pułku strzeleckiego. 22 czerwca 1941 roku artyleria niemiecka otworzyła silny ogień nie tylko w stronę Twierdzy Brzeskiej, również w stronę fortów, w których znajdowały się wojska radzieckie. Poddany ostrzałowi został również fort 5. Batalion przedostał się do Twierdzy Brzeskiej, następnie ocaleni żołnierze wycofywali się na wschód.

Latem 1944 roku fort został wyzwolony przez walczących 1295 pułku strzeleckiego 160 dywizji strzeleckiej 70 armii. Przez pewien czas fort wykorzystywano jako magazyny wojskowe do 1968 roku, później puszczono i zaniedbano go.

Stopniowo umocnienia fortu zaczęły niszczeć. Z inicjatywy kierownictwa Kompleksu Pamięci „Twierdza Brzeska-Bohater” i Brzeskiego Obwodowego Komitetu wykonawczego od 1997 roku przez przedsiębiorców miasta Brześcia i obwodu zostały przeprowadzone ogromne prace restauracyjne w forcie 5. Teren i zabudowania oczyszczono ze śmieci, zamontowano drzwi i okna, część dachu koszar pokryto hydroizolacją, odtworzono system wentylacyjny, zbudowano most przez fosę fortu. Drogę prowadzącą do fortu, nowoczesnie urządzono i zaasfaltowano, zbudowano parking, poprowadzono linię elektryczną.

W 1999 roku fort nr 5 został filią Kompleksu Pamięci „Twierdza Brzeska- Bohater”. Na otwartym placu fortu została wykonana wystawa artylerii i techniki wojskowej. 8 maja 2000 roku miało miejsce uroczyste otwarcie piątego fortu.

Obecnie prowadzone są prace dotyczące zorganizowania w formie stałej ekspozycji muzealnej „Historia fortyfikacji i uzbrojenia”. Zaplanowana jest budowa kotłowni. Już obecnie w forcie okresowo urządzone są czasowe wystawy. W chwili obecnej zwiedzający mogą zapoznać się z wystawą „Zachodni forteczny posterunek Ojczyzny”, której eksponaty opowiadają o historii budowy fortów Twierdzy Brzeskiej i wojskowych garnizonu twierdzy.

Niejednokrotnie na terenie fortu 5 odbywały się różnorodne imprezy. Tak, w listopadzie 2006 roku odbyła się akcja wojenno-patriotyczna, poświęcona 50-leciu muzeum obrony Twierdzy Brzeskiej i 35-leciu Kompleksu Pamięci „Twierdza Brzeska- Bohater”. Widzom ukazali się żołnierze różnych epok, broniący Brześcia od obcych najeźdźców. Szkoły Brześcia prowadzą w forcie zawody wojskowo- sportowe „Zarnica”.

W forcie 5 organizowane są wycieczki. Istnieje możliwość obejrzenia przez indywidualnych zwiedzających. W czasie wycieczki można zapoznać się z historią budowy budowli fortecznych Twierdzy Brzeskiej, historią samego fortu 5, życiorysami inżynierów wojskowych, biorących udział w budowie i modernizacji obiektów fortyfikacyjnych. Uczestnicy wycieczek zostaną oprowadzeni po umocnieniach fortu. Zwiedzający mogą zapoznać się z koszarami, kaponierami i półkaponierami, poternami i innymi urządzeniami fortowymi.

GOK